

भारतीय स्त्री

आव्हाने व उपाय

:: संपादक ::

डॉ. तुकाराम फिसफिसे

डॉ. विश्वनाथ सुर्यवंशी

NEW MAN

P U B L I C A T I O N

www.newmanpublication.com

ISBN: 978-93-91621-53-7

Title: Bhartiya Stree: Avhane Wa Upay (भारतीय स्त्री : आव्हाने व उपाय)

Editors: Dr Tukaram R. Fisfise and Dr Vishwanath M. Suryawanshi

© Editors

First Edition : March 2022

Published by

Dr Kalyan Gangarde
for New Man Publication,
104-A, Shivram Nagar, Parbhani - 431401.
Mob. + 91 8329000732
Email: nmpublication@gmail.com
www.newmanpublication.com

Printed at

Snehal Printers and Book Binders,
104-A, Shivram Nagar, Parbhani – 431401
Mob. + 91 9730721393

Price: Rs 395/-

All rights reserved. No material may otherwise be copied, modified, published, or distributed without the copyright owner's prior written permission.

Academic facts, views, and opinions published in the book express the author's views solely. The author is responsible for their content, citation of sources and the accuracy of their references. The publisher cannot be held accountable for any lacks or possible violations of third parties rights.

अनुक्रमणिका

१. स्वातंत्र्योत्तर महाराष्ट्रातील स्त्रियांच्या सामाजिक चळवळी डॉ. नारायण तु. कांबळे	८
२. पर्यावरण व्यवस्थापन आणि विकास संवर्धन संस्कृतीमध्ये महिलांचा सहभाग डॉ. सुजाता रामदासजी नाईक	२३
३. प्राचीन काळातील स्त्रियांचा दर्जा प्रा. शुभांगी भेंडे-शर्मा	३१
४. महिला सक्षमीकरण : एक दृष्टिक्षेप डॉ. बळीराम परशराम अवचार	४०
५. भारतीय समाजातील स्त्रियांचा सामाजिक दर्जा आणि आधुनिक काळातील स्त्रियांच्या समस्या व उपाययोजना प्रा. डॉ. मधुकर आत्माराम देसले	४७
६. महिला सबलीकरण आणि पंचायतराज व्यवस्था डॉ. अर्चना नारायण धर्मे	५४
७. उद्योग धंद्यातील स्त्रियांचे योगदान सुचिता सुभाषराव ढोणे	६१
८. महिला सक्षमीकरण विषयक योजनांचे अर्थशास्त्रीय विश्लेषण प्रा. डॉ. रमेश शिंदे	७०
९. महिला सबलीकरणपुढील आव्हाने एकनाथ पवार, नागपूर	७५
१०. स्त्रीवाद आणि स्त्रियांच्या उध्दारातील संतांचे योगदान प्रा. डॉ. जगताप यु. एस	८१
११. नोकरी करणा-या महिलांच्या समस्या श्रीमती काळवणे के. आय.	८६
१२. महात्मा फूले पूर्वकालीन समाजजीवनात स्त्री जीवन डॉ. सौ. कुलकर्णी एस. एन	९२
१३. भारतीय स्वातंत्र्याची ७५ वर्ष आणि ग्रामीण भागातील महिला सबलीकरण प्रा. डॉ. प्रवीण पांडुरंगराव लोणारकर	९५
१४. स्त्रीवादी विविध दृष्टिकोन स्वाती. बी. देशमुख	१०२
१५. महिला सबलीकरण आणि बचत गट श्री. स्वामी विरभद्रेश्वर सामलिंग	१०९

१६. स्त्री-भ्रूणहत्या एक सामाजिक समस्या प्रा. उगीले माधव उत्तमराव	११२
१७. राजा राममोहन रॉय यांचे स्त्री विषयक विचार प्रा. डॉ. रघिंद्र विठोबा धिखार, श्री. गोविंदराव मुनघाटे	११७
१८. भारतीय खेळात पी.टी. उषाचे योगदान : एक अध्ययन प्रा. डॉ. येरावार किरण किशनराव	१२२
१९. ग्रामगीतेतील महिलोन्नती प्रा. डॉ. प्रल्हाद दत्तराव भोपे	१२५
२०. स्त्री उद्धारकर्त्या : सावित्रीबाई फुले एक समाजशास्त्रीय अध्ययन दलित सुभाषराव कांबळे, दीपक धारवाडकर	१३१
२१. उदारमतवादी स्त्रीवाद डॉ. श्रीनिवास पिलगुलवार	१३७
२२. स्त्रीवाद आणि कुटुंबसंस्थेमध्ये झालेली स्त्रियांची अवहेलना डॉ. जयशीला बसवंत मनोहर	१४५
२३. स्त्रीवादी विविध दृष्टीकोण प्रा. संदीपकुमार भिमराव लोखंडे	१४९
२४. जागतिकीकरण आणि भारतीय महिला प्रा डॉ सचिदानंद फुलचंद खडके	१५६
२५. मैत्रेयी आणि गार्गी : प्राचीन काळातील तत्त्वज्ञ स्त्रिया डॉ. सचिन बाबुराव खोकले	१५९
२६. भारतीय राजकारणात महिला सहभागाची समस्या आणि महिलांचे राजकीय सक्षमीकरण डॉ. प्रविण दि.मुधोळकर	१६३
२७. समाजसुधारकांचे स्त्रियांच्या उध्दारातील योगदान रागिनी लक्ष्मण पाचांगे	१७१
२८. भारतीय क्रीडा क्षेत्रात महिला खेळाडूंचा प्रेरणादायी प्रवास प्रा. कल्याण पोल, प्रा. अब्दुल अन्सार	१७६
२९. भारतीय स्त्री जीवनाचा ऐतिहासिक आढावा संगीता पंडित राजापूरकर	१८१
३०. स्त्रियांच्या उध्दारातील संत साहित्याचे योगदान डॉ.सारिका अशोकराव बुरगे	१८७
३१. क्रीडा क्षेत्रातील स्त्रियांचे योगदान प्रा. तत्तापुरे जे.जी.	१९२

उदारमतवादी स्त्रीवाद

डॉ. श्रीनिवास पिलगुलवार

समाजशास्त्र विभाग प्रमुख

लोकमान्य महाविद्यालय वरोरा जि. चंद्रपूर

प्रस्तावना:

स्त्रीवाद ही एक स्त्री शोषणाविरुद्ध आंदोलन, चळवळ, लढा आणि विचारधारा आहे. सुरुवातीच्या काळात ही संकल्पना अराजकीय स्वरूपाची होती. अलीकडच्या काळात मात्र तिला राजकीय स्वरूप प्राप्त झाले आहे. मोठ्या प्रमाणात झालेली आंदोलने, लढे यातून हे सिद्ध झाले आहे. स्त्रीवाद हा राजकीय असावा की अराजकीय यामध्ये सुद्धा अनेक मतभेद निर्माण झालेले आहेत. अलीकडच्या काळातील विचारवंतांना याची जाणीव झाली आहे. लोकशाही शासन व्यवस्था असणार्या देशात जोपर्यंत कुठलाही प्रश्नाची चर्चा ही राजकीय व्यासपीठावर केल्या जात नाही. तोपर्यंत तो प्रश्न सुटू शकत नाही. याच अनुषंगाने अलीकडच्या काळामध्ये स्त्रीवादी राजकारण पुढे आले आहे. स्त्रीवादाचे प्रामुख्याने तीन विचार प्रवाह प्रमुख मानले जातात. ज्यामध्ये मार्क्सवादी स्त्रीवाद, क्रांतिकारी स्त्रीवाद आणि उदारमतवादी स्त्रीवाद इत्यादी प्रमुख विचार प्रवाह आहेत. म्हणून स्त्रीवादी चळवळ ही बहुप्रवाही आहे असे मानले जाते. या सर्व प्रमुख स्त्रीवादाचा सहसंबंध हा उदारमतवादी स्त्रीवादाच्या संकल्पनेशी राहिलेला आहे. हे सर्व तिन्ही प्रवाह स्त्रीवादाचे महत्त्वपूर्ण प्रवाह आहेत. स्त्री प्रश्नांचा, स्त्री समस्यांचा गांभीर्याने विचार करणारे हे प्रवाह आहेत. यशस्वी पाश्चात्य देशांमध्ये काळा स्त्रीवाद, गौरा स्त्रीवाद, पर्यावरणवादी स्त्रीवाद, असे अनेक उपप्रवाह दिसून येतात अशा सर्व स्त्रीवादापैकी उदारमतवादी स्त्रीवादाची चर्चा पुढीलप्रमाणे करता येईल.

स्त्रीमुक्ती चळवळ आणि स्त्रीवाद ही खऱ्या अर्थाने उदारमतवादी विचारा- मधुनच स्त्रीवादाचा उदय झालेला दिसते. उदारमतवादी विचारांमध्ये व्यक्ती हा समाजाच्या केंद्रस्थानी मानला जातो आणि प्रत्येक व्यक्ती आपल्या बुद्धीच्या आधारे स्वतःच्या हिताचा विचार करतो. विचारानुसार आचार, उच्चार, आवड आणि निर्णय करण्यास त्याचे स्वातंत्र्य असले पाहिजे असे मत उदारमतवादी स्त्रीवादी विचारवंत मांडतात. प्रत्येक

भारतीय स्त्री : आव्हाने व उपाय

व्यक्तीचे स्वातंत्र्य आणि स्वायत्तता ही समाजात जपली पाहिजे हे उदारमतवादी मान्य करतात. तसेच ते सार्वजनिक जीवनात व्यक्ती जीवन जगत असताना त्याच्या स्वातंत्र्यावर काही मर्यादा येतात त्याला अनिर्बंध स्वातंत्र्य उपभोगता येत नाही हे पण ते मान्य करतात. सार्वजनिक जीवनात इतर व्यक्तींच्या बरोबरीने जगत असताना देवाण-घेवाण, तडजोड, अवलंबून राहणे किंवा एकमेकांचे सहकार्य केल्याशिवाय पर्याय नाही असे सुद्धा उदारमतवादी मानतात. खाजगी जीवनात व्यक्तिस्वातंत्र्यावर काही प्रमाणात निर्बंध घातले जातात. मानवाच्या सार्वजनिक व व्यक्तिगत जीवनात कमीत कमी हस्तक्षेप जास्तीत जास्त स्वातंत्र्य (Minimum intervention and Maximum Liberty) या तत्त्वानुसार व्यक्तीला स्वातंत्र्य देण्यातच व्यक्ती व समाजाचे हित आहे याचे समर्थन उदारमतवादी स्त्रीवादी करता (रासम, २०१६).

उदारमतवादी स्त्रीवाद यामध्ये दोन महत्त्वपूर्ण संकल्पना आहेत. एक उदारमतवाद आणि दुसरी स्त्रीवाद प्रचलित समाजव्यवस्थेत स्त्रियांचे स्थान काय आहे? ते तसे का आहे? त्याच्यावर काय उपाय योजना करता येतील. याची मांडणी करून निराकरण करण्याचा प्रयत्न उदारमतवादी स्त्रीवादी विचारवंतांनी आपल्या विचारातून स्पष्ट केलेला आहे. कोणतीही विचारसरणी ही एखाद्या समस्यांचे निवारण करण्याचा मार्ग असते. तत्कालीन समाजातील स्त्रियांचे स्थान काय आहे व ते कसे का आहे. याचा अभ्यास करून त्यांच्या समस्यांचे निराकरण करण्याचे कार्य उदारमतवादी स्त्रीवादी विचारवंतांनी केले आहे. उदारमतवादी स्त्रीवाद हा उदात्त विचारांच्या पुरस्कारांनी व्यापलेला आहे. या स्त्रीवादात पुरुषी वर्चस्वाला विरोध झालेला दिसून येतो. मात्र पुरुषांना विरोध नाही.

उदारमतवादी स्त्रीवादाच्या अर्थ व व्याख्या:

‘उदारमतवाद’ यास इंग्रजीमध्ये ‘Liberalism’ असे म्हणतात. ‘Liberalism’ या शब्दाचा उगम ‘Liber’ या लॅटिन शब्दातून झाला आहे. ‘Liber’ या शब्दाचा अर्थ लॅटिन भाषेत ‘स्वातंत्र्याचे तत्वज्ञान’ असा होतो. त्यामुळे स्वातंत्र्याचा आग्रह धरणाऱ्या प्रत्येक व्यक्तीसाठी हा शब्दप्रयोग एकेकाळी अभिमानाने व्यक्त केला जात असे. म्हणजेच व्यक्ती व समूहाच्या स्वातंत्र्याला अधिकाधिक प्राधान्य देणारा विचार किंवा विचारधारा यास आपण उदारमतवाद असे म्हणू शकतो. उदारमतवाद हे स्वातंत्र्य आणि समता यावर आधारित एक राजकीय तत्वज्ञान किमान जगाकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन

आहे. उदारमतवादी लोक या तत्वज्ञानाचा आपापल्या आकलनशक्ती नुसार अनेकविध दृष्टिकोनातून विचार करतात. पण सर्वसामान्यपणे हे लोक लोकशाही, मुक्त आणि प्रामाणिक पद्धतीने निवडणुका, नागरी अधिकार, प्रसार माध्यमांचे स्वातंत्र्य, धर्मस्वातंत्र्य, मुक्त व्यापार, स्त्रियांचे स्वातंत्र्य, स्त्रियांना पुरुषांबरोबरच समान हक्क आणि खाजगी मालमत्ता बाळगण्याचा अधिकार इत्यादीसारख्या विचारांचे समर्थन करतात. (टिकेकर, २०२०)

‘युरोपीय राजकीय आणि सामाजिक दृष्टिकोनातून उदारमतवाद हे त्यांनी भोवतालच्या न्याय धिष्ठित दृष्टिकोनातून कायद्याच्या राज्याचे आणि समतेचे व्यक्तिस्वातंत्र्यवादी समाजाविषयी दाखविले स्वप्न होते, त्यास उदारमतवाद म्हणता येईल.’

‘स्त्रियांचे स्वातंत्र्य, पुरुषांच्या बरोबरीने समान अधिकार, लोकशाही मूल्यांची जपणूक आणि स्त्रियांच्या पुरुषी आधीनेतचा विरोध करण्यासाठी ज्या विचारधारेचा उदय झाला त्यास उदारमतवादी स्त्रीवाद असे म्हणतात.’

उदारमतवादी स्त्रीवादाचे स्वरूप:

(१) समान दर्जाचा पुरस्कार: उदारमतवादी स्त्रीवादाचे समर्थन करणाऱ्यांमध्ये अधिकाधिक प्रमाणात पुरुषांचा सहभाग दिसून येतो. अनेक पुरुषांची उदारमतवादी विचारसरणी असल्यामुळेच आज उदारमतवादी स्त्रीवाद आपली वेगळी ओळख निर्माण करून आहे. उदारमतवादी विचारवंतांच्या मते, स्त्रियांच्या कनिष्ठतेचे कारण म्हणजे त्यांना प्राप्त झालेले असमान हक्क व अधिकार हेच आहेत. स्त्रियांची दुय्यमता कमी करण्यासाठी उदारमतवादी स्त्रीवादी विचारवंतांनी स्त्रियांसाठी समान दर्जाचा पुरस्कार केलेला आहे. तसेच स्त्रियांसाठी समान दर्जाची संकल्पना मांडली आहे. ही संकल्पना उदारमतवादी स्त्रीवादी विचारवंतांचा मुख्य मुखवटा आहे किंवा उदारमतवादी स्त्रीवादाचा आत्मा आहे. मेरी उलस्टोन क्राफ्ट, जे. एस. मिल, मागरिट कुलर, हरियट मार्टिनो, एलिझाबेथ स्टेटन, युक्रिशिया माउंट, बेटी फ्रीडन, जेनेट रेडक्लिप इत्यादी स्त्रीवादी हे उदारमतवादी स्त्रीवादी म्हणून ओळखले जातात. उदारमतवाद व स्त्रीवाद यांचे नाते हे जुळ्या भावंडा सारखे आहे. जे की सामाजिक विषमता दूर करण्यासाठी खऱ्या अर्थाने एकत्रित आलेली आहेत.

(२) स्त्रियांच्या न्याय हक्कांचे समर्थन: ‘जॉन लॉक’ यांना खऱ्या अर्थाने उदारमतवादाचे जनक म्हणून ओळखले जाते. कारण सामाजिक कराराच्या सिद्धांताचे प्रतिपादन हे जॉन लॉकचे वेगळेपण आहे. मध्ययुगाच्या

पार्श्वभूमीवर जॉन लॉक ने आपले विचार मांडले, मध्य युग हे सरंजामशाही धर्माच्या अधीपत्याचे युग होते. श्रद्धा, विश्वास, पारलौकिक बाबी हे सर्व घटक मध्ययुगात होते. किंबहुना व्यक्ती जीवनावर धर्माची छाप अधिक प्रमाणात होती. अशा पार्श्वभूमीवर उदारमतवाद समाजात पुढे आला. जॉन लॉक हा उदारमतवादाच्या निर्मितीचा मूळ स्रोत हा व्यक्ती मानतो, ते असे म्हणतात की, 'मनुष्य हा विचारशील प्राणी आहे.' हाच जॉन लॉकचा विचार उदारमतवादी स्त्रीवाद पुढे नेताना दिसतो. म्हणून उदारमतवादी स्त्रीवाद असे म्हणतो की, मनुष्य प्राण्याकडे बुद्धी आहे, तो विचार क्षम आहे, त्याच्याकडे तर्कशुद्ध विचार करण्याची क्षमता आहे. मनुष्य प्राण्यांमध्ये स्त्रियांचाही सहभाग होतो. म्हणून उदारमतवादी स्त्रियांची सुद्धा मनुष्य म्हणून गणना करतात. स्त्रीसुद्धा विचारशील, तर्कयुक्त, बुद्धिवादी असू शकते. म्हणून तिला स्वातंत्र्य असले पाहिजे या विचाराचे समर्थन उदारमतवादी स्त्रीवादी करतात. उदारमतवाद यामध्ये भौतिक बाबी पेक्षा हक्क, अधिकार, स्वातंत्र्य महत्त्वाचे मानले गेले आहे. हक्क असतील तरच भौतिक बाबी निवडण्याचे स्वातंत्र्य असू शकते.

(३) निवड स्वातंत्र्य: आपल्या समाज परंपरांमध्ये काही अपवाद वगळता स्त्रियांचा एकूणच जीवनपट व इतिहास पाहिल्यास स्त्रियांना कोणत्याच काळात निवड स्वातंत्र्य दिले गेले नाही. धर्माचा एखादा भाग म्हणून आपणास असे दिसून येते की स्त्रियांना निवड स्वातंत्र्याचा अधिकार दिला गेलेला असेल. पण तो एकच अधिकार अपवाद आहे. व्यक्तीचे विचारक्षम, स्वयंभू, सार्वभौम स्वातंत्र्यपण असणे याला उदारमतवादामध्ये महत्व दिले गेले आहे. उदारमतवादी स्त्रीवादी विचारवंत स्वातंत्र्य, हक्क याबाबत चर्चा करताना असे म्हणतात की, समाजामध्ये स्थापित असणाऱ्या राज्यसंस्थेने सर्वच काळात केवळ पुरुषांचेच हक्क याचा विचार केलेला आहे. पुरुषांचे स्वातंत्र्य, प्रगती, अधिकार यामध्ये स्त्रियांना जाणून-बुजून दूर ठेवण्याचा प्रयत्न केला गेला आहे. राज्य संस्थेद्वारे करण्यात येणाऱ्या व्यक्तिगत कायद्यामध्ये सुद्धा स्त्री ही दुय्यम स्थानी राहिली आहे. कायद्यांमध्ये अनामिक व्यक्तींचे हक्क म्हणत असताना, पुरुष व्यक्तींचे हक्क असे मानले गेले आहे. हे कसे सत्य आहे हे दाखविण्याचे काम उदारमतवादी स्त्रीवादी विचारवंत यांनी केली आहे. स्त्रियांना समाजात त्यांच्या हक्क आणि अधिकार यापासून नेहमीच त्यांना दूर कसे ठेवले गेले हे उदारमतवादी

स्त्रीवादी विचारवंत यांनी स्पष्ट केले. म्हणून उदारमतवादी स्त्रीवाद हे स्त्रियांच्या निवड स्वातंत्र्याचा पुरस्कार करतो.

(४) व्यक्ती म्हणजे पुरुष या कोटी क्रमास विरोध: मेरी उलस्टोन क्राफ्ट आणि बेटी फ्रीडन यांनी सांगितले आहे की, व्यक्तीला बहाल केलेले हक्क अधिकार व संधी हे स्त्रियांच्या वाट्याला येतातच असे नाही. या दोन्ही स्त्रीवादी विचारवंतांनी एक मुखाने हे सांगण्याचा प्रयत्न केला आहे की, लोकशाही शासन व्यवस्थेमध्ये लोक म्हणतांना पुरुषी लोकशाही असे सांगण्याचा प्रयत्न केला आहे. जसे लोकशाही शासन व्यवस्थेत महिलांच्या आरक्षणाचा मुद्दा नेहमीच वादाचा विषय राहिला आहे. संसदेत महिलांना ३३% आरक्षण देण्यासंदर्भात सुद्धा टाळाटाळ केली जात आहे. वास्तविक दृष्ट्या महिलांना सर्वच राजकीय पातळीवर लोकसंख्येच्या प्रमाणात पुरुषांच्या बरोबरीने म्हणजे ५०% आरक्षण आवश्यक आहे. परंतु आजही संसदेमध्ये स्त्रियांची संख्या पुरुषांच्या तुलनेत अतिशय कमी आहे. म्हणून उदारमतवादी स्त्रीवाद 'व्यक्ती म्हणजे पुरुष हा कोटी क्रम नाकारतो.' व्यक्ती म्हणून स्त्रियांकडे पुरुषां सारखे पाहिले जात नाही. या मुद्द्याला उदारमतवादी स्त्रीवादी विचारवंत विरोध करतात. त्यांच्या मते स्त्री आणि पुरुष यांच्यामध्ये कुठलाही भेदभाव न करता दोघांनाही समान हक्क, अधिकार मिळावेत याबद्दल हे स्त्रीवादी आग्रही आहेत.

(५) स्त्रीभान व व्यक्तीभान यावर भर: उदारमतवादी स्त्रीवादाने स्त्रीला स्त्रीभान देण्यावर भर दिला आहे. व्यक्तीभान व स्त्रीभान हे वेगवेगळे आहेत. उदारमतवादी स्त्रीवाद यामध्ये स्त्रीला व्यक्ती भान देण्याबरोबरच स्त्रीभान देणेही आवश्यक मानले गेले आहे. समाजात सर्वत्र पुरुषसत्ताक व्यवस्था आहे. या व्यवस्थेमध्ये स्थित असणारी मूल्यव्यवस्था, मूल्य संस्कृती यामध्ये बुद्धीची मक्तेदारी ही पुरुषांकडे नियंत्रित असल्यामुळे पुरुषांची जीवन हे विवेकी, संयमी, विकार विहित, धीरोदत्त आहे असे मानले गेले आहे. म्हणून पुरुषाचे उन्नत जीवनच एकंदरीत बुद्धीच्या पातळीवरचे आहे असा समज पुरुषी वर्चस्व असलेल्या समाज व्यवस्थेत आहे. प्रत्येक मानव हा दोन प्रकारचे जीवन जगत असतो (१) बुद्धीच्या पातळीवरचे (२) शरीराच्या पातळीवरचे पशुवत जीवन. पुरुषसत्ताक असणाऱ्या व्यवस्थेमध्ये बुद्धीची मक्तेदारी ही पुरुषांकडे असते याचे समर्थन करते. स्त्रियांचे जीवन हे पशुवत आहे, शारीरिक पातळीवरचे आहे याचे ते समर्थन करतात. स्त्रिया नेहमीच पशुवत जीवन जगतात. स्त्रियांना विवेकशून्य, भावनामय,

वासनामय अशा प्रकारच्या जीवनाला नेहमीच सामोरे जावे लागते. समाजात त्यांना नेहमीच कनिष्ठतेचे स्थान देण्यात आलेले आहे. स्त्रीला दुय्यम समजले गेले आहे. स्त्रीची समाजातील निम्न स्थिती कशी होती हे पुढील उदाहरणावरून स्पष्ट करता येते. उदाहरणार्थ- मनु ची शिकवण स्त्रियांना कोणत्याही व्यवस्थेमध्ये स्वातंत्र्य नाही असे सांगते. महाभारतातही अशीच एक शिकवण सांगितली आहे. ती म्हणजे स्त्रियांना पुरुषां सारखे स्वातंत्र्य असू नये. असे सांगण्यात आले आहे. अग्नि, नागाचे विष हे स्त्रियांमध्ये सापडतात म्हणून अशा अवस्थां मध्ये स्त्रियांनी पुरुषांच्या आधीन असले पाहिजे असे महाभारतात सांगण्यात आलेले आहे. अशा प्रकारचे स्त्री जीवन उदारमतवादी स्त्रीवादी विचारवंत नाकारतात त्यांच्या मते स्त्रियांनी असा विरोध केला पाहिजे व स्त्रीभान जागृत केले पाहिजे.

(६) स्त्रियांच्या विवेकाधिष्ठीत शिक्षणावर भर: उदारमतवादी सर्व विचारवंत बरोबरच इतरही काही विचारवंतांनी स्त्रियांच्या विवेकाधिष्ठीत शिक्षणाचा आग्रह धरला आहे. जे. एस. मिल, महात्मा फुले, ताराबाई शिंदे इत्यादी सर्व विचारवंतांनी पुरुषांबरोबर स्त्रिया पण विवेकशील असतात हे सांगण्यावर भर दिला आहे. म्हणून उदारमतवादी स्त्रीवादी स्त्रियांकरिता विवेका धिष्ठीत शिक्षण असले पाहिजे असा आग्रह धरतात. म्हणून पुरुष म्हणजे बुद्धी आणि स्त्री म्हणजे भावना हे समीकरण स्त्रीवादी विचारवंतांनी अमान्य केले आहे. कारण अशा समजामुळे स्त्रियांचा व्यक्तिमत्व विकास होऊ शकत नाही. त्यासाठी स्त्रीवादी विचारवंतांनी स्त्री शिक्षणावर अधिक लक्ष केंद्रित केले आहे. मेरी ऊलस्टोन क्राफ्ट यांनी १७९२ मध्ये लिहिलेल्या 'The Vindication right of Women' या ग्रंथात अशा प्रकारचा आग्रह धरला आहे. स्त्रियांना शिक्षण देणे ते आग्रही प्राधान्यक्रम असला पाहिजे असे क्राफ्ट म्हणतात. कारण स्त्रिया या समाजाच्या जडणघडणीत पूर्णतः सहभागी असतात. मेरी ऊलस्टोन क्राफ्ट यांनी रूसोच्या 'Philosophy Of Education' या ग्रंथात स्त्रियांच्या संदर्भात जो विषय मांडला होता तो म्हणजे, स्त्रियांसाठी कला आणि शृंगार याचेच शिक्षण दिले पाहिजे तर पुरुषांसाठी विवेकी शिक्षण असले पाहिजे असे म्हटले होते. क्राफ्ट यांनी रूसोच्या या विचारांवर टीका करून स्त्रियांसाठी विवेकी शिक्षणाचा आग्रह धरला.

(७) पुरुषी अधीनतेचा विरोध: जे. एस. मिल आणि टेलर यांनी आपल्या ग्रंथातून असे विचार मांडले आहेत की समाजामध्ये स्थित असणाऱ्या रूढी,

प्रथा, परंपरांमुळे स्त्रिया या पुरुषांच्या अधीन राहून घरातच बंदिस्त झाल्या आहेत. स्त्रियांची यातून मुक्तता व्हावी, पुरुषांच्या बंधनातून, अधीनतेतून त्यांची मुक्तता व्हावी याचा आग्रह या विचारवंतांनी धरला आहे. मील आणि टेलर यांच्या मते, स्त्रियांना पुरुषांबरोबर समान शिक्षणाची संधी उपलब्ध करून दिली पाहिजे याचा ते आग्रह धरतात. बेटी फ्रीडन यांनी 'स्त्रीत्वाचे गुढ' या ग्रंथात स्त्रियांनी घराबाहेर पडून "Super women" बनण्याचा प्रयत्न करावा असे सुचविले आहे. कारण त्यावेळी अमेरिकेतील मध्यमवर्गीय स्त्रियांना पुरुषांच्या आधीन राहून घरामध्येच तुरुंगवासातील यातनांचा प्रत्यय घेत होता. याला विरोध करण्यासाठी उदारमतवादी स्त्रीवादी विचारवंतांनी स्त्रियांनी पुरुषांच्या अधीन राहावे याचा विरोध करतात. फ्रीडनच्या मते, स्त्रियांनी सुद्धा परिस्थितीनुरूप आणि वेळेच्या दृष्टीने लवचिक कामे स्वीकारावीत असेही धोरण त्यांनी सुचविले होते.

(८) पुरुष द्वेषी राजकारण अमान्य: उदारमतवादी स्त्रीवादी विचारवंतांना स्त्रियांचे पुरुष-द्वेषी राजकारण मान्य नाही. पुरुषवादाला विरोध हा उदारमतवादी स्त्रीवादाचा आधार आहे. बेटी फ्रीडन यांनी 'The Second Stage' या ग्रंथात असे म्हटले आहे की, स्त्रीवादी चळवळीने पुरुषांच्या सहकार्यानेच आपली चळवळ पुढे नेली पाहिजे असा सल्ला फ्रीडन देतात. २६ ऑगस्ट १९७० ला न्यूयॉर्क येथे बेटी फ्रीडन यांनी असे जाहीर केले की, आपल्या आंदोलनामध्ये पुरुष ही सहभागी आहेत. सर्व पुरुष आपले शत्रू नाहीत. आपल्या मुख्य शत्रू हा आत्मविश्वासाचा अभाव आहे. स्त्री प्रश्न सोडवताना समाजाला सोबत घेण्याचा विचार बीटी फ्रीडन यांना महत्त्वाचा वाटतो. उदारमतवादी स्त्रीवादाची अशी धारणा आहे की सार्वजनिक जीवनातील समान हक्क व समान संधी प्राप्त झाल्यास स्त्रिया जवळपास सर्व समस्येतून मुक्त होतील. पुरुषांच्या बरोबरीने आत्मविश्वासाने स्त्रिया जगू लागतील. त्यामुळे उदारमतवादी स्त्रीवाद स्त्रियांना समान पातळीवर शिक्षण, संपत्ती, मताधिकार, रोजगार इत्यादी हक्कांचे समर्थन करतो. उदारमतवादी स्त्रीवादी वैधानिक समतेचा विशेष आग्रह धरतात. उदारमतवादी स्त्रीवादी विचारवंतांचा विवेक वादावर, सामाजिक न्याय धिष्टीत कायदा व्यवस्थेवर तसेच वैधानिक प्रबंधनावर अधिक विश्वास आहे. हे सर्व जर स्त्रियांना प्राप्त झाले तर स्त्री ही पुरुषांच्या दास्यत्व यातून मुक्त होईल असे ते म्हणतात.

सारांशः

अशाप्रकारे बरील सर्व उदारमतवादी स्त्रीवादी विचारवंतांनी आपल्या दृष्टिकोनातून या स्त्रीवादी प्रकाराचे विवेचन केले आहे. या सर्व स्त्रीवादी विचारवंतांच्या मते उदारमतवादी स्त्रीवाद हा स्त्रियांच्या विकासासाठी, उन्नतीसाठी, प्रगतीसाठी आणि तिला समान हक्क आणि अधिकार प्राप्त करून देण्यासाठी अधिक भूमिका पार पाडू शकतो. उदारमतवादी स्त्रीवादी विचारवंतांनी स्त्रियांच्या राजकीय हक्क आणि अधिकार, समान दर्जाचा पुरस्कार, विवेका धिष्टीत राजकारणाचा आग्रह, पुरुष द्वेषी राजकारणाला विरोध, पुरुषी अधीनतेचा विरोध इत्यादी सर्व विचारांमधून आपले उदारमतवादी स्त्रीवादी विचार प्रगट केले आहेत. उदारमतवादी स्त्रीवादी विचार सक्षम करण्यामध्ये जॉन लॉक, जे. एस. मिल, मेरी उलस्टोन क्राफ्ट, बेटी फ्रीडन इत्यादी विचारवंतांचे योगदान अतुलनीय आहे. या विचारवंतांच्या विचारांचा व दृष्टिकोनाचा विचार केल्याशिवाय उदारमतवादी स्त्रीवादाची चर्चा करता येणार नाही. या विचारवंतांनी मांडलेल्या विचारांमुळे आज जगभर उदारमतवादी स्त्रीवादी चळवळ सर्वत्र पसरलेली पहावयास मिळते.

संदर्भ ग्रंथः

रासम, व्ही.(२०१६). स्त्रीवाद आणि स्त्रीवादी चळवळ. research gate.publication.

टिकेकर. ए.(२०२०) उदारमतवादाचा उदयास्त. दैनिक लोकसत्ता (१७ ऑगस्ट २०२०)

भागवत. व्ही.(२००८). स्त्रीवादी सामाजिक विचार. पुणे, डायमंड पब्लिकेशन्स.

मेनन, एन.(२००१).नारीवादी राजनीति: संघर्ष एवम मुद्दे. दिल्ली, हिंदी माध्यम कार्यालय निर्देशालय, दिल्ली विश्वविद्यालय.

गोटे, एस.(२००४). महिला सबलीकरण स्वरूप व समस्या. औरंगाबाद, वरद पब्लिकेशन्स.

शर्मा, एम.(२००९).भारतीय राजनीति में महिलाओं का योगदान. जयपुर, राज प्रकाशन.

Shende. K.(2018).Gender and society.(Edt.).Nanded, Peoples College Nanded.

